

lokalhistorie

Sandefjords afrikar

Norge deltok ikke i koloniseringen av Afrika, men mange norske forretningsfolk etablerte seg i kolonilandene. Flere av disse var fra Vestfold og knyttet til hvalfangst og skipsfart. Rikelig tilgang til billig afrikansk arbeidskraft fristet norske hvalfangstselskaper.

Dag Ingemar Børresen

Startskuddet for den moderne hvalfangsten i Afrika gikk da The South African Whaling Company fra Sandefjord bygde landstasjon på Bluff ved Durban i Sør-Afrika i 1908. Initiativtaker var skipsreder Johan Bryde fra Sandefjord, forretningsmennene konsul Jacob J. Egeland og Abraham E. Larsen fra Spind ved Farsund – de siste var fettere og emigranter til Sør-Afrika.

Bryde skjøt inn kapital og skaffet skip og fabrikkutstyr i Norge. Egeland og Larsen bidro med lokalt nettverk og fangstlisens fra myndighetene i Natal-provinsen.

Et norsk nettverk i Sør-Afrika

Norske konsulere, meglere og skips-handlere i Sør-Afrika kjente lokale spilleregler og oppfordret til norske investeringer. I Durban var det bosatt 2.000 nordmenn på det meste.

I det nærliggende Zululand var det norske misjonsstasjoner, forretningsfolk og farmere. I flere år hadde britiske myndigheter konfiskert jord fra zuluene og solgt den videre til britiske farmere, men også til nordmenn. Zuluene ble samlet i reservater og ble leilendinger eller løsarbeidere. Dette utgjorde en stor arbeidskraftreserve.

Jacob J. Egeland og Abraham E. Larsen hadde nære forbindelser til misjonsmiljøet i Zululand og rekrutterte zuluere fra det samme området som arbeidere til hvalfangststasjonen i Durban. Dette var billigere arbeidskraft enn nordmenn som måtte fraktes til og fra Sør-Afrika og krevde høyere lønn og bedre levestandard.

I de første årene ga hvalfangsten i Afrika høy avkastning og mange nyetableringer fulgte.

I 1913 deltok 26 selskaper i Afrika-fangsten. Syv var fra Sandefjord, tre fra Tønsberg og to fra Larvik. Alle benyttet seg av afrikanske arbeidere.

Tvangsarbeidere på stasjonene

Fra et kokeri i Fransk Kongo fortalte en norsk arbeider at afrikanerne arbeidet i kullforsyningen om bord, «svartingær var billig arbeidskraft.» Afrikanerne arbeidet barbeinte og dårlig kledd. Det var visstnok så varmt at man ikke kunne ta på noe av jern uten å brenne seg.

Tilgangen til afrikansk arbeidskraft

Johan Bryde (1858-1925) tok styrmannseksamen 16 år gammel. I 1890 opprettet han reder og agenturforretning i Sandefjord. I 1900 omfattet Brydes rederi, åtte dampskip og 15 seilskip. Han drev hvalfangst i Finnmark, på Svalbard og fra 1908 i Sør-Afrika og senere Mosambik. Han anla Gimle Fabrikker i Sandefjord i 1907. Fabrikken var opprinnelig basert på raffinering av hvalolje og utvidet senere til produksjon av bunnstoff, skipsmaling, kunstig gummi og maskinoljer. Bryde stiftet Norges første stuertskole i Sandefjord og var grunnleggeren av Sandefjord Guttemusikk.

FOTO: HVALFANGSTMUSEETS ARKIV

var regulert av kolonimyndighetene og ofte basert på tvangsarbeid. Dette var særlig utbredt i Portugisisk Vest-Afrika (Angola) og Portugisisk Øst-Afrika (Mosambik), hvor blant andre Johan Bryde og tidligere ordfører i Sandefjord, Peder Bogen, opererte med flere hvalfangstselskaper.

Selv om slaveriet var avskaffet i Portugal i 1869, ble det videreført i koloniene som tvangsarbeid (chibalo). I Angola og Mosambik måtte afrikanske menn arbeide i månedvis i gruver og på koloniplantasjer med lite eller ingen godtgjørelse.

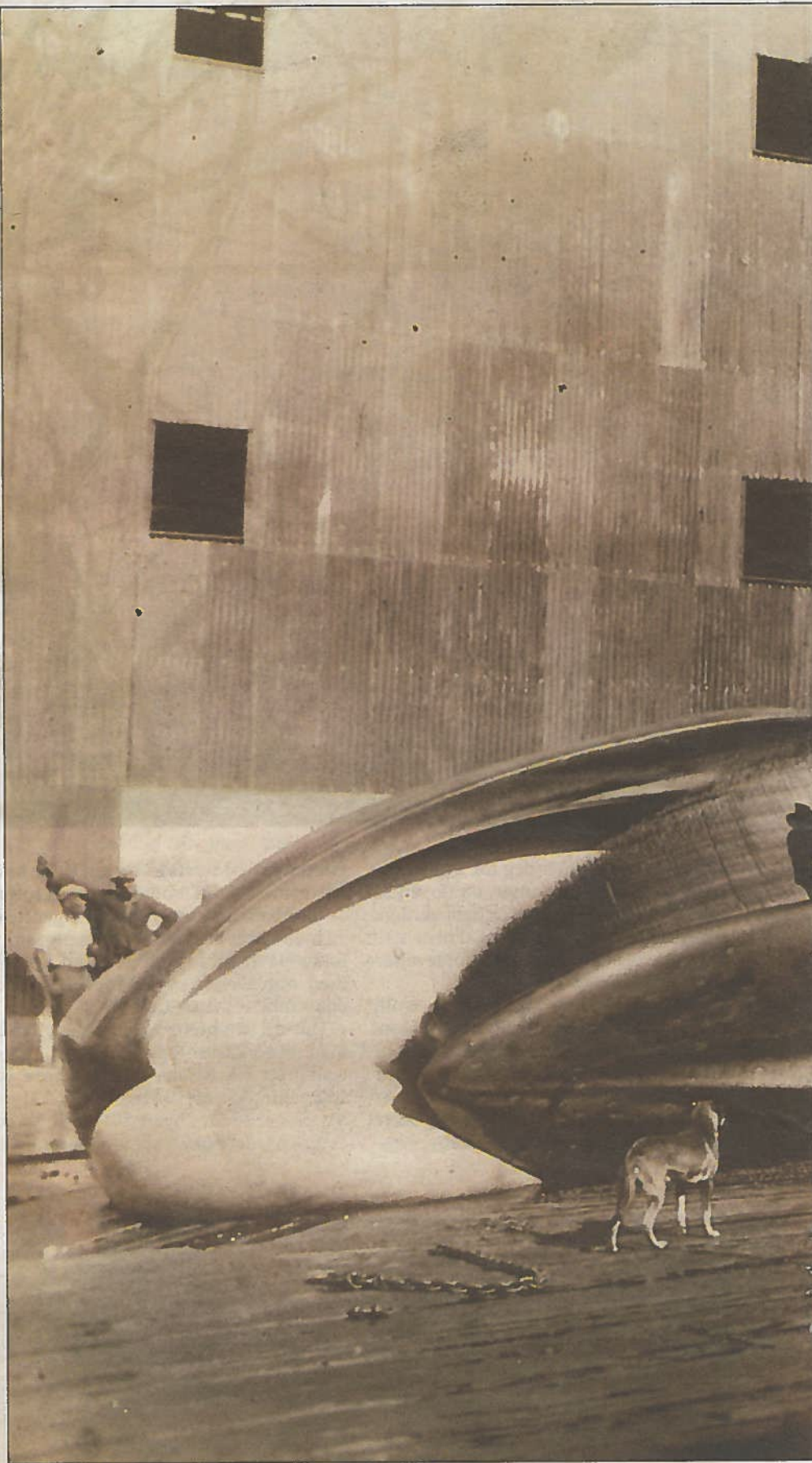
Det ble også leid ut arbeidere til britiske kolonialister i Sør-Afrika. Hvalfangstselskapene rekrutterte afrikanere gjennom det samme systemet. Betalingen for arbeidskraften, inkludert havneavgifter m.m., ble innkrevd av kolonimyndighetene.

Sølv, rifler og kontanter

Peder Bogens selskap A/S Viking etablerte seg i den lille kystbyen Porto Alexandre i Angola i 1909. Selskapet inngikk avtale med kolonimyndighetene om tilgang til havn, ferskvann og afrikansk arbeidskraft.

I 1912 ble Bogen og fangstbestyrer Ole Andersen enige om at man måtte «smøre» lokale myndigheter for å få avtalene formulert slik man ville. Sølv, rifler og store mengder kontanter var effektive døråpnere. Samme året arbeidet det 50 afrikanere på stasjonen.

Johan Bryde sto også bak selskapet The Mosambik Whaling Company som bygget landstasjon ved Linga Linga i Mosambik i 1911. De afrikanske arbeidslagene på stasjonen ble ledet av kaptein Dreyer, som virket som lokal agent for

selskapet og senere ble stasjonsbestyrer.

I 1923 var sandefjordingen Sophus Pettersen (bosatt i Durban) involvert i driften av stasjonen. Det fortelles at 200 afrikanere arbeidet på fabrikkkanlegget. Tvangsarbeidersystemet var i full virksomhet.

Arbeidslederen som svingte pisken

En norsk hvalfanger rapporterte at 10 afrikanere arbeidet for en hvit manns lønn og at de var billige i kosten, som besto av maisgrøt.

Han forteller også at arbeidslederne økte arbeidstempoet ved å gi «de store dovne labaner et kjærlig rapp med pisken.» Om arbeidslederne som svingte

pisken var portugisere eller nordmenn, skal være usagt.

Billig afrikansk arbeidskraft bidro til at hvalfangsten i Afrika var svært lønnsom fram til første verdenskrig. Det ble ført store verdier tilbake til Vestfold. Johan Bryde startet produksjon av bunnstoff og skipsmaling ved Gimle Fabrikker i Sandefjord i 1907, og eksperimenterte med foredling av hvalolje. Fortjenesten fra de afrikanske fangstfeltene bidro til videreutvikling av fabrikkene.

Da krigen brøt ut i 1914 var knøl-hvalstammene i afrikanske farvann kraftig desimert, og fangsten i ferd med å bli ulønnsom. Krigshandlingene i At-

nske «kolonier»

Landstasjonen Donkergat i Saldanha Bay, nord for Cape Town. Johan Bryde etablerte denne stasjonen i 1909. Oppstillingen av mannskapene på fotografiet er neppe tilfeldig og avspeiler hierarkiet på stasjonen med afrikanske arbeidere på grunnplanet. I høyden er det norske hvalbåtmannskaper, formenn og funksjonærer. Mannen med hatt nederst til venstre er trolig stasjonsbestyreren, og kvinnen og barna på hvalkjeven hans familie. Det var vanlig at norske stasjonsbestyrere og høytstående funksjonærer tok med seg familien til Sør-Afrika. Fotografiet er udatert.
FOTO: HVALFANGSTMUSEETS ARKIV

lanteren hindret adgang til det europeiske markedet og det var mer lukrativt å sette kokeriene i fraktfart for de allierte eller å selge hvalbåtene.

Følgelig ble hvalfangsten i Afrika med få unntak avvirket, før den startet opp igjen etter krigen i mindre målestokk.

Fra Zululand til Syd Georgia

Det hører med til historien at hvalfangstselskapene også transporterte afrikanske arbeidere fra Sør-Afrika til hvalfangststasjonen på Kerguelen i Det indiske hav og til minst tre stasjoner på

Syd Georgia.

Stasjonsbestyrer C.A. Larsen i Grytviken og broren, stasjonsbestyrer Lauritz Larsen i New Fortuna Bay, leide 52 zuluer i mars 1919. Zuluene ble ansatt for ett år, fraktet med transportbåt fra Durban og fordelt likt på de to stasjonene.

Afrikanerne ble lønnet, men vesentlig lavere enn andre arbeidere på stasjonene.

De var dårlig utstyrt for den antarktiske vinteren og mye av lønnen gikk med til å betale for varme ullklær og arbeidstøy i slappkisten. Det er ikke påvist at

det har arbeidet zuluer i Grytviken ved andre tilfeller.

På Salvesens stasjon i Leith Harbour arbeidet det afrikanere fra Kapp Verde-øyene. Transportbåten bunkret kull på St. Vincent, og mange blindpassasjerer snek seg om bord. Disse arbeidet ofte en hel sesong i fabrikanlegget i Leith Harbour uten lønn, før de ble satt i land på Kapp Verde på hjemturen.

Bruken av afrikansk arbeidskraft på Syd Georgia toppet seg i sesongen 1919-20. Da var det om lag 150 zuluer og 100 kappverdiere til sammen på øya.

Kilder:

Kjerland, K. A. og Bang, A. K.: *Nordmenn i Afrika - Afrikanere i Norge. 2002.*

Kjerland, K. A. og Rio, Knut M.: *«Kolonitid.» Nordmenn på eventyr og big business i Afrika og Stillehavet. 2009.*

Arkivmateriale fra Hvalfangstmuseet, Norsk Utvandremuseum, The University of Edinburgh, The University of South Africa, The Bartolomeu Diaz Museum i Mossel Bay, offentlige arkiver i Cape Town, Pietermaritzburg, Durban og Pretoria.

hvalfangstmuseet

VESTFOLD MUSEENE